

DISSERTATIO THEOLOGICA
DE
MUTATIONE
RELIGIONIS PVBLICAE.

QVAM
RECTORE ACADEMIAE MAGNIFICENTISSIMO
SERENISSIMO PRINCIPE AC DOMINO
DOMINO
CAROLO AVGVSTO

DVCE SAXONIAE IVLIACI CLIVIAE MONTIVM
ANGARIAE ET GVESTPHALIAE, LANDGRAVIO
THVRINGIAE, MARCHIONE MISNIAE

REL. REL.

UNIVERS.
MONAC.

QVO

LOCVM SIBI DATVM
IN ORDINE THEOLOGORVM
RITE TVERETVR

AD D. XVI AVGVSTI A. C. MDCCLXXXIII.

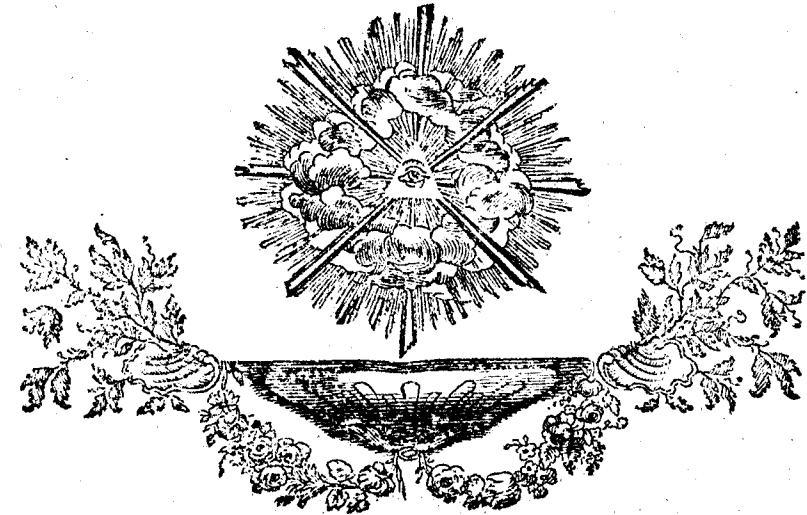
IN AVDITORIO THEOLOGICO
DEFENDET

IOHANNES CHRISTOPHORVS DOEDERLEIN

THEOL. D. ET P. P.

I E N A E

LITTERIS FICKELSCHERRII STRANCKMANNIANIS.

AD BIBL.
UNIVERS.
MONAC.

Cum omnes omnino res humanae vicissitudinibus agantur ac veritas, quamquam per se constans atque perennis, per ingeniorum multorum elaborationes et inventa subinde nova prodeat specie et ornatur; tum vero etiam veritatis pars ea, quae sanctissima omnium videtur et beatissima, rerum divinarum scientia, magnas identidem mutationes experta est. Cuius rei ut testimonia undique extant in temporum omnium cunctarumque gentium, quarum monumenta supersunt, historiis, ita multiplex causa adeoque necessitas ostendi potest. Etenim rude hominum hoc tenue ingenium, quod sensuum adfectione et iudicio regitur, minime capax fuit purioris in-

A

Univ. Bibl.
München

stitutionis, cui vel intelligendae vel sine corruptelis doctrinae, admittis vilibus decretis, ad posteros transferendae impar reperiretur: neque in inchoatis et adumbratis notitiis acquiesci potuit vel propter numinis maiestatem, quae se prodere ulterius subinde voluit, vel per cetera hominum studia. Illi quidem, quamvis eandem nulla unquam ratione capiat mens humana, tamen haud bene consultum existimem, si in primis elementis notitiarum de rebus divinis haereretur, melius contra ac dignius numine, ubi nova indies incrementa capiat religio ac illucescat. Hominum autem studia cum et in artium disciplinis et in institutis vitae expoliendis atque amplificandis multum ac feliciter laboraverint, mirum esset ac nefas, si in religione nolissent sese e primis velut angustiis eripere et veteribus elementis novam institutionem praepone. Quorsum enim tot novi fontes felicitatis humanae animi et literarum cultura aperirentur, quorsum uberrima e tantis tamque inexhaustis huius orbis thesauris ad bene vivendum materia conquistata esset et deprompta, nisi ex iis quidquam ad omnis felicitatis sedem beatissimam, religionem ipsam derivaretur? Ipsa quidem barbaries est et barbariei origo, ut in artibus quibusque et doctrinis, ita in religionis quoque institutione fines certos ponere, ultra quos non liceat nec progredi nec cogitare, et tardorum ingeniorum, acquiescere usitatis, metuere mutationem, incrementa adspicnari et invidere. Optare autem lucem maiorem, et, quaecunque obtigerit cognitio utilis, eandem qualicunque studio augere, ac laudare et bene utendo commendare, hoc pia ac mentis est, quae beneficia divina pro magnitudine sua aestimare didicit neque optimum fructum vel religioni ipsi vel humano generi invidet.

Ac videmus numen ipsum pro temporum diversitate hominum que indigentis et capti mutationem religioni induxisse, non modo institutis externis et ritibus, verum etiam decretis. Alia enim detulit ad homines infantes et rudes *ἐν κατὰ ἀγνοίας*,

ἀγνοίας, Act. 17, 30. Alia Iesus docuit *ἐν καιροῖς διὰ θεοῦ* Ebr. 9, 10. emendatione et religiosae doctrinae perfectione, qui vel ipse nonnulla uberius magisque dilucide explicanda institutioni Spiritus S. reliquit: quare *καὶ νῦν διὰ θεοῦ*, mutatam in melius doctrinae publicae formam, constitui dicitur. Postquam enim esset exculta prophetarum h. e. doctorum et eruditorum studiis atque scientiarum incrementis veritas divina, robur novum novumque decus accepit per Christi, doctoris summi, doctrinam, novumque systema priscam vel tenuitatem ac paupertatem explevit vel superstitionem repressit vel incertitudinem profugavit atque tantam vim ostendit, ut doctrina melior, h. e. hominum votis et indigentis ac ingeniis magis consentanea nec commonstrari nec etiam cogitari possit.

Sed post hanc tantam tamque insignem et beatam mutationem religionis non est existimandum omnia sic esse expleta atque statuta, ut omnis singula curatius elaborandi atque perficiendi vel opportunitas desit vel diligentia reprimatur: non quo sperem systema religionis Christiano nobilius aptiusque, cuius et puritatem non posse turbari nova accessione, nec auctoritatem divinam, nisi cum orbe terrarum interitum esse, persuadeor: sed quod dubitem, utrum doctrinae, quam Christus ipse publice tradidit, capitibus circumscribi omnis ingeniorum diligentia et veritatis elaboratio prohiberi debeat. Quod mihi non modo a consilio divino humanaque natura videtur alienum, verum ipsa historia refelli. Atque Deus per vim magnis et praeclaris ingeniis insitam impellit homines, ut veritatis sacrae evehendae studium susciperent curamque capefferent, neque invidet omnino incrementa scientiae omnium sanctissimae, cuius et cognitio insigne decus praestat menti humanae, et fructus latissime patet: neque certe retardari in hoc campo studia vult, cum in reliquis doctrinis incitentur et progrediantur. Neque humana natura vult, animalium more eis finibus circumdari, quos nec posset unquam

unquam nec conaretur excedere, sed vim suam adspirare ad maiora studiis mutandi atque perficiendi sentit. Historiae autem palam loquuntur, quantum iactis primis religionis fundamentis laborarint viri pii, *εποικοδομεν τῷ θεμελίῳ*; quantum tentatum sit ab ingeniis, magnis praesertim et acribus, in explicandis singulis partibus et amplificandis, rationis et scientiarum beneficio; et quomodo non tantum conservari integre voluerint (quamquam et hoc artis est haud vulgaris) verum etiam augeri notitias ab Apostolis acceptas, latentem in illis capitibus doctrinam evolvi, et universarum notionum formas et species explicari.

Sed in hac diligentia, in his accessionibus, vana aut metus quorundam aut criminationis species est, per invidiam dicentium, nova dogmata temere cudi Christumque abiici impie eoque deturbato magnum rationis, quod vocant, idolum exstrui atque ornari. Quomodo enim, quaeso, fundamenta religionis Chr. everti dicam metuumve, cum iis materia apta et ex eius quasi thesauris depromta superstruitur? Quomodo suspecta esse possit veritas, e materia religionis Christianae noviter efformata? quomodo periclitari Evangelium existimemus vel clamemus, cum ex illius radicibus sanctis per studia humana furculi propullulant, atque fructus uberiores nascuntur? Ac video inanem esse timorem illum, sive is invidiosorum hominum sit, qui plerique sunt, sive imprudentum et meticulosorum, cum, quanto illustrior veritas prodit, tanto magis honori religionis Christianae et consilio consulitur, ab iis, qui omnia ad Christiani nominis decus referunt. Verum ea sive consuetudo privatorum hominum, doctorum maxime et ministrorum ecclesiae, sive officiorum observatio minime fas est singulorum ingeniis contineri, sed ad publicam quoque religionem communemque utilitatem procedere consentaneum videtur, ut *ex Oavega* exposita magis etiam innotescat et proficit. Id quidem si Iesum audiamus Matth. 5, 15, 16. auctoritate eius iubetur; si fata doctrinarum persequamur,

sequamur, antiquissimo usu defenditur. Semper enim evenit, ut si quis forte doctorum meditationis et diligentiae ac sapientiae, quam didicerat, novum aliquem fructum protulisset, eundem non dubitaret communicare cum suis et, quam ipse forsitan fovendo conceperat veritatem, eam publice proferret et Ecclesiae traderet ad tenendum, adoptandum, et conservandum. Unde publicae religionis natales semper fere quaerendi sunt in privatorum hominum ingeniis, ausibus, scholarum sapientia et animi studiis, quae res ad religionis efformationem plurimum valere atque etiamnum valent.

Ac *publicam* dum dicimus *religionem*, non modo ea doctrinae Christianae capita intelligimus, quae sunt legum praescriptis et symbolorum auctoritate confirmata, (quamquam his proprie et praecipue definitur); sed ea quoque, quae traditione continua temporisque praescriptione auctoritatem consecuta sunt vel etiam usu invalere. Vtrumque enim genus, vel illorum quae legum sanctione, vel horum, quae quadam hominum opinione et vetustatis commendatione, quae et ipsas interdum leges praevalent, habentur, altius insidens animis hominum, ubi contra quid moliri tentaveris, nec periculo et difficultate, nec etiam reprehensione multitudinis caret. Nam et usus praescribit et novitas omnis suspecta videtur.

In his igitur utrum mutatio induci possit debeatve, et quamam lege tentari, cum disputare instituiamus, haud veremur, ne quid alienum proferamus vel a studiis nostris, vel a temporis rationibus, quo alios audimus vel querelis plurimis deplorare fata ecclesiae, quam novitate corrumpi et fide, iure, veritate sua spoliari clamant, nullam aliam ob causam, quam propter capita quaedam doctrinae paululum immutata; vel acerbius invehere in hominum novorum temeritatem atque impietatem, quae ne publicis quidem decretis parcat et sanctissimae religioni, tot ingeniis provinciisque et seculis approbatae tantorumque testium fide, confessione, sanguine confirmatae, et per legum denique civilium et librorum ecclesiasti-

corum auctoritatem inviolabili, sacrilega manu vim inferre, et pro ratis opinionibus privatas sententias commendare haud erubescant; alios autem levitate uti et protervia in mutationibus plurimis et gravibus inducendis nec singulas partes melius efformare, sed universum systema concutere, unde multa mala nascuntur. Horum igitur de studiis et ausibus, illorum de querelis et reprehensione ut iudicium ferri possit rectum et liberum atque teneatur, quoniam temperamento utendum sit, vel in iudicio ferendo vel moliendo res novas, brevi commentatione, quae nobis apta atque utilia videntur, proferemus: non ut iudices et arbitri, quorum quidem nec ius nec facultatem nobis tribuimus, sed more nostro, h. e. eo consilio, ut velut materiam iudicii iis porrigamus, qui cupiant sententiam suam in his partium disidiis interponere.

Quandoquidem *mutatio* religionis, quam diximus, publicae multiplici ratione nec una ex causa tentari potest et inducta per varias occasiones temporumque periodos fuit: consentaneum sit, *triplex* mutationis genus describere, *primum*, quod frequentissimum videtur, sit novae veritatis *adiunctione*, *alterum* *definitione* ambiguae et controversae, *tertium* *detractione*, abiectis veteribus et usitatis sententiis. De singulis igitur quid statui debeat, quibus causis commendetur, dispiciemus.

Ac *primum* simplicitati religionis Christianae divulgatae olim per Iesum ac Apostolos et conservatae in Ecclesiae infantia accessit diligentia et subtilitas doctorum et scholarum, quae veterem sententiam explicuit, sparsa veluti membra systematis composuit, sapientiae, quam profitebantur et tenere, humanae decreta Christianis immiscuit, in modum et causas rerum inquisivit eaque, quae scholis apta et perspicua fuerunt, ad populum quoque, sive perspicuitatis causa et plenitudinis, ut *Tertullianus* loquitur, sive per usurpationem auctoritatis traduxit. Quidam ad ostentationem sapientiae, quod vitium multis inimicum est; alii per iudicii tenuitatem, quae

non

non vidit, eruditorum decreta non esse ad captum uniuscuiusque hominis comparata et supellectilem, quae privatas domus ornat, ubi ad communes usus exponatur, aut decus sum amittere, aut abusibus corrumpi; quidam denique ab haereticorum decretis occasionem novandi aliquid in doctrina publica desumerunt, ne pravarum opinionum periculis ecclesia, quam regebant, submergeretur. His igitur studiis a tenuibus paucorum capitum et simplicis veritatis initiis doctrinae publicae materia per seculi cuiusvis decursum increvit; his ignorata olim ipsis quoque doctoribus veritas in ecclesiam inducta molestam identidem religionem effecit; his symbolorum antiqua et perspicua brevis latius subinde ducta fuit. Itaque gnosticarum familiarum opiniones, Arianorum decreta, Manichaeorum impietas, lites Macedonianae, Pelagii studia, Nestorii denique et Eutychetis dicta occasionem dedere, privatorum, doctorum et episcoporum, antitheses publica auctoritate consecrandi, et inauditis olim doctrinis veterem traditionem onerandi; quod, quia satis constat, e veteribus historiarum monumentis comprobare, hoc loco non est necesse. Hi igitur, quodsi multa e tenebris protulissent, quae facerent ad religionis praestantiam accuratius demonstrandam, ad cognitionem numinis et beneficiorum Christi amplificandam, ad prosterndam et praecavendam superstitionis et sceleris tyrannidem, ad pietatis, quae morum conformatione recta continetur, disciplinam; si symbolorum fide ratas habere et propagare voluissent eas doctrinas, quas sibi coetibusque Christianis vel ob utilitatem certam et insignem vel antiquitatis Apostolicae reverentia aegre paterentur a violentis ingeniis eripi; si doctoribus tantum formandis et constringendis, ne quis rerum gravium et utilium inscitia et perversis interpretationibus peccet vel iugum privatarum opinionum imponat Ecclesiis, decreta virtuti evehendae apta scripissent: quis non laudaverit piam doctorum curam et de his episcoporum studiis congratularetur coetibus Christianis? Iam autem in his institutis, ut sunt hominum conamina et

consilia

consilia, duplex plerumque vitium committi intelligimus et dolemus: tum ipsis ausibus, cum formulae ad aures et confessionem plebis perferuntur, quarum in institutione populi Christiani utilitas spectata, nedum veritatis species, aut nulla esset aut perexigua; tum consilio, quando quidem ipsos coetus studuerunt in societatem privati sive erroris sive odii artibus variis pertrahere: quorum alterum veritati officit plurimum, alterum etiam gravissima mala peperit. Quis non videt, cum v. c. dogma de processione Sp. S. e filio irrepsisset in symbola, lucis nihil, nihil solatii illatum esse in religionis gravissimae doctrinam, dissensionum autem et rixarum materiam plurimam, quae etiamnum tractatur interdum? Quis non optet, haec et similia abesse a fide, quae ne intelligi quidem et explicari a doctioribus possunt, a rudioribus etiam male capiuntur et pervertuntur?

Multo autem latius patet *alterum* mutationis genus, quod fit definitione doctrinae ambiguae et controversae. Saepe quod prior non vidit aetas, posterior vidit; quod superior, secunda erroris, haud veritas est dicere, in eo sequens errorem latentem detexit atque allevamentum seu remedium adhibuit; multorum denique oculi et studia penetrarunt, quo unus visu et mente pertingere non potuit, nec etiam voluit. Sed hoc genus varium est et multiplex tum causis et consiliis, tum effectu et utilitate. Ac primum videmus postquam puritas Christiana vim formularum biblicarum sine errore teneret, sicuti inscitia et barbaries subvenit, neglectum et in alienam potestatem detortum ac immutatum verborum significatum novis ideis et formis occasionem dedisse. Quod commune accidit tum iis, qui formulas, quarum explicatio ex hebraica lingua petenda erat, e graeca interpretarentur, tum iis, qui a versione latina et glossariis penderent, vel etymologicas rationes sequerentur vel super verbis philosophari inciperent, ut fit in magistris, linguarum subsidia averſantibus. Id vitium multas et interpretationes et doctrinas procudit, quae

quae receptae sunt et probatae adeoque inoleverunt, ut religio publica inde ab Augustino, qui princeps fuit, opinionibus, explicationibus, distinctionibus novis turbida in ecclesias, occidentales maxime, promanaverit. Hoc vitio arrogantius definitum est, extra ecclesiam neminem salvari, cum σωτηριαν de beatitudine aeterna interpretarentur; hoc vitio praescriptus est descensus Christi ad inferos, cum αδην inciperent de loco suppliciorum post mortem explicare; hoc vitio Lutherus videtur, πικρῇ fide promissionibus divinis habita absolvi, tenuisse. Sed hoc valde inimicum fuit rei Christianae, propter speciem auctoritatis sacrarum literarum, qua dogmata prolata ornari potuere, fallendis ingeniis rudioribus et pigris valde aptam, sed veritati parum proficuum. Nam et veram doctrinam tegit ac occultat, et falsam speciosa fraude commendat, cum ab ipsa religione prognata videretur. Interdum vanitas philosophicae interpretationis novas definitiones induxit, sive arreptis e scholarum consuetudine vocum notionibus et in sacram scripturam translatis, cum essent a mente scriptoris sacri alienissimae, sive cum philosophari subtiliter super formulis biblicis inciperent. In illo genere illustre prae ceteris exemplum superest in universa disputatione de natura Christi, quem Iohannes λογου nomine, obscura ex causa, insignivit. Cui declarando cum patres notionem λογου e libris Platonice acceptam coepissent adhibere, manifestum est, multas definitiones de λογου invecas esse in Ecclesiam, a Iohannis consilio alienas, ignotas primis doctoribus et coetibus, subsequentibus, sublata libertate, etiam post reiecta sapientiae Platonicae studia, publica auctoritate, nedum minis et violentia praescriptas. Ex hoc genere inter plurima alia fluxit modus describendae atque tradendae redemptionis Christi, etiam in ecclesia orthodoxa diversus et varius. Nam antiquiorum doctorum agmen haesit in etymo vocis ἀπολυτρώσεως, quae fit redemptis captivis, unde publica doctrina invaluit de liberatis e servitute Diaboli hominibus soluto pretio sanguinis Christi: sed hoc com-
B mentum

mentum cessit aliis, paulo melioribus, sed per etymologicas rationes ex eadem voce excussis, cum *λυτρον* a Christo spon-
sore pro genere humano, tanquam debitore, Deo solutum
fuisse docerent, in quod ante scholasticorum tempora vix
quisquam patrum inclinavit, cf. *instit. nostras theol. Chr. T. II.*
§. 268. Quomodo igitur nostrae aetati invidemus, si, omis-
sis philosophicis definitionibus et allegoriarum umbris, sub-
tilioribus et iustis de modo redemptionis I. C. definitionibus
h. e. ductis e bene cognita loquendi consuetudine in institu-
tione Christiana uti cupiat? Praetereo reliqua exempla, fere
innumera, cum ex fundo antiquae et purioris doctrinae
Christianae per incitiam et barbariem doctorum novi erro-
res prolati fuerunt et publica auctoritate per temporum suc-
cessionem hominumque torporem consecrati, veluti transub-
stantiationis commentum e voce *μεταβολης*, qua graeci ute-
rentur, ne quis *κοινον αετον* accipere statuat in sacra coena;
praedestinationis dira decreta e corrupto vocabuli *προορισμου*
et *εκλογης* usu et al. de quibus C. C. *Tittmannus*, V. C. sin-
gulari libello commode et eleganter exposuit. Ac dum phi-
losophiā commemoramus, non licet praeterire, multas de-
finitiones novas arcessi e philosophiae partibus, quibus do-
ctores operam dedere. His igitur qui a teneris unguiculis
doctrinā philosophicā imbiberant, et adhuc, postquam
Christianā disciplinā professi sunt, in eadem se oblecta-
runt et exercuerunt, difficile fuit, illam prorsus abiicere et
non amplius, quae dudum perceperant, reducere ad memo-
riam, quae in scholis tradiderant, pro concione commemo-
rare. Nec attinet exponere, quam multa e Platonice decre-
tis per priora quidem secula, post ex Aristotele in religio-
nem transferint, cuius rei nec noxas negaverim nec etiam
utilitatem, ut solent plerique post Moshemium, fas est ne-
gligere. Frequentius autem studia configendi haereticam
pravitatem, et avertendi pericula haereticarum opinionum
communemque et publicam doctrinā, Episcopi forsā unius
auctoritate traditam ac constitutam, s. orthodoxiam tuendi in
Eccle-

Ecclesia novas definitiones comminisci et introducere tenta-
runt. Nunquam fere ortae sunt haereses, quin de dogma-
tibus obscuris sententia certa, de ambiguis definita, de sim-
plicibus et liberis subtilior pronuntiaretur, unde vere *Augu-
stini Confess. L. 7. c. 25.* improbatio haereticorum facit emi-
nere, quid ecclesia sentiat et quid habeat sana doctrina. Ante
Arii dogma vocabulum *του ομοουσιου* et dissertationes *περι
της εσias και υποστασεως* non erant divulgatae: nihil decrevit
Nicaena autoritas et prudentia de duabus Christi naturis, at
novam legem tulit chalcedonenfis Synodus, circumcisa su-
priorum temporum libertate. Sed nec ea quidquam de
communicatione idiomatum stabilire tentavit, quod multis
retro seculis in Saxonia stabilitum est, ut e latibulis suis ex-
traherentur Calvinī fautores et ad incitas redigerentur.
Quandocunque enim eruperunt novae opiniones, coacti
sunt doctores ad eas debellandas educere omnes suas copias
et quaecunque stratagemata proferre, quibus funditus deleri
illas posse et ab Ecclesiis averti confidebant, itaque multa
eruerē, quae alias nunquam attigissent. Nempe nova im-
pugnantium doctrinā Christianā molimina non semper
licet antiquis castris amoliri; novae licentiae nova frēna pa-
rari debent. Denique adversariorum criminationes novarum
definitionum materiam obtulerunt purioris doctrinae custodi-
bus ac defensoribus, quibus aut crimem avertendum fuit aut
abusus veritatis, quam profitebantur, praecaveri. Hanc ob
causam, non est obscurum vel dubium, autores Augustinae
confessionis et Apologiae multa protulisse, ne cum sectis Ana-
baptistarum consentire viderentur atque ut obviam irent possi-
mis theologorum Pontificiorum artibus, qui non plebi tantum,
sed etiam principibus callide persuadere conarentur, omnia pe-
riculosissimarum opinionum monstra inter Protestantes edi ac
foveri, omnem fidem abiici, negari Deum, respui magistra-
tus et similia. Hanc ob causam equidem nullus dubito, quin
Melanchthon vir eruditione et prudentia animique integritate
nemini tum secundus, consilio pio ausus sit doctrinā Pro-
testa-

testamentum in Augustana Conf. Art. X. immutatis formulis declarare, et explicatius, ut ipse in Colloquio Wormatiensi fatetur, exponere non quo Zwinglio vel Calvino faveret, quod res ipsa refellit, sed quod videret, Romanos ita sentire de hac confessione, ut concordēs secum Lutherum et Witebergenses putarent, nolletque transubstantiationis Pontificiae commentum suffragio A. C. ulla specie muniri de quo nuper, I. A. Cramerus (*Einige Nebenarbeiten*) et Strobelius (*Apologie Mcl.*) erudite egerē. In his igitur variationibus si quid insolens et mirum occurrit nonnullis, nae eos rerum humanarum arbitros parum gnaros iustosque putaverim, quippe oblitos, non posse ab ingenio humano subsistī in tenuitate superiorum temporum et ex artium ac scientiarum efformatione quantumcunque lucrum in ipsam religionem pie derivari; si, quod *Bussueti* calliditas tentavit, inconstantiae criminemur; nos quidem laudabimus felicitatem et ingeniorum, quae lucem post tenebras vidit et incertos limites, quales barbaries et licentia adamavit, certis finibus constituit, et temporum, veritatis claritate illustrium; si discordiarum et rixarum materiam videmus obici, est quidem quod doleamus de ecclesiis cupiditate et arrogantia Episcoporum et doctorum quasi laceratis, sed laudamus in aliis concordiae studia et consilium, componendi animos atque ab errore revocandi; si a veritate ad errorem delabi alios, alios tyrannide cernimus uti, nos ab utraque cavebimus; si quis antiquas definitiones nostra aetate ociosas et inutiles ducet, tamen ut quae perutiles ecclesiae quondam fuerint, venerabitur, illud solum certo statuens, quemadmodum et res est, nos ecclesias plenius, quam ante, edociles et pacatas nunquam fuisse a maioribus nostris accepturos, si disputationes non fuissent his definitionibus diremtae; deinde restare adhuc in iisdem docendi methodum, quae si forsitan cogeremur in causa non valde dissimili pronuntiare, magno usui esse nobis possent, denique ea non semper sic coniungi cum religione, quin etiam omitti et abiici possint.

Hoc

Hoc est *tertium* genus, quando quidem doctrinae publicae capita rescinduntur atque omittuntur. Ac iustae quidem abiiciendi causae duae maxime spectantur. Regnavit interdum ineruditum genus doctrinae illiberalis, in quam levīa superstitiose, falsa temere, quaedam etiam cum periculo rei Chr. inculcata fuisse constat; alia e scholis advecta, cerebrum, non animum, ineptum capiendis rebus sublimibus occuparunt, alia e barbarie temporum enata et conservata tolerari aliquandiu debuerē. Quae igitur sunt eiusmodi, ut intelligantur per se iniqua et noxia: quis obsecro pro his litem suscipiat contendatque non omittenda? Itaque *Lutherus* plurima repudiavit, quae videret publice quidem doceri et statui, sed ab avaritia clericorum fuisse reperta, ad stabiliendum pontificis Romani fastum excogitata, molesta libertati, apta et grata barbariei ingeniorum et scientiarum, contraria antiquae fidei, scripturis sacris, morum pietati. Neque enim reformatio sine immutatione doctrinae publicae tentari poterit. Multa quoque temporis et praesentis alicuius utilitatis causa sanciantur, prouti loco, personis et coetibus existimantur congruere. Quemadmodum igitur in rebus publicis leges, quae pacis causa feruntur, bellum, quas bellum extorquet, pax, quae sublevandae annonae causa statuuntur, abundans rerum copia abrogat et tollit: ita consentaneum est, omitti decreta religionis publicae, quibus haereses, vel confictae vel dudum emortuae, configi ac repulsari debuerē. Anabaptistarum v. c. decreta propter seditionis periculum et communionis cum hominibus fanaticis et rebellibus suspicionem averti debuerē ab Evangelicis; hoc isto tempore sapiens fuit et necessarium, nostro, sedatis tumultibus, non item. Similiter Calvinistarum clandestina studia cum periculosa viderentur ecclesiis Saxonis, publicis decretis contra eos provisum est: iam sublata occasione, nihil mirum, si desit actio et decretorum vis deminuat.

B 3

His

His quidem rationibus non dubito, quin mutatio induci possit. Neque me defendam ecclesiae auctoritate et consuetudine, cuius vis plurimum valet, sed rei ipsius utilitate ac paene necessitate. Quisquis enim rem, ut decet et par est, expenderit sedulo, intelliget, religionem publicam fere semper coepisse a privatorum hominum opinionibus, decretis, finitionibus: horumne igitur studiis praecudicari potuit reliquorum doctorum curis ac fidei? horumne iudicio stare fas est, hominum paucorum, ineruditorum, qui callida arte violentisque consiliis decreta sua et sapientiam, invitis etiam Ecclesiis, obtrudere haud sunt veriti? Hinc, qui suis forte temporibus prospexerunt, futuris non modo iubere potuerunt sed et prospicere, quorum nec pericula nec reliquum statum cognoscerent vel subodorarentur? Hinc arma, quibus adversarios sive suos sive, si malis, Ecclesiarum impugnarunt, non memoriae causae, quod ferri potest, verum ad usum perpetuum, restituta etiam pace, contra umbras et manes haeresium commendare? Horumne artibus quia servile timidumque aliorum ingenium sese submisit, nos quoque cedamus? Ac supra diximus, scientiarum vicissitudines, temporum revolutiones, doctorum aut inscitiam et negligentiam, aut stultitia et solertiam, denique gentis rudis et barbarae culturam progressumque ad lucem et artes, non posse existere sine religionis aliqua mutatione; cum studiis semper et labi et restitui doctrinarum chr. puritatem ac vel minui vel incrementum notitias divinas, et frustra existimari, sic esse omnia omnibus ingeniis et temporibus aptata et expolita, ut nihil restet. Nec vero possunt tam multae rationes excogitari, in specie aptae ad

ad impediendam mutationem, quin candidi homines in promptu habeant longe plures et graviores, ob quas mutatio tentari ac promoveri debeat.

Ac scio plerosque clamitare, ex his mutationibus pullulare subinde segetem periculosissimarum contentionum, unde redundare plurimum mali ad Ecclesiam posset. Quid vero? Nonne periculis etiam Ecclesiarum obviam itum est, cum aut definiretur nova sententia, aut abrogarentur antiqua decreta et vulgaria? Nonne ortae per hominum acrium fervorem controversiae ac lites mutationibus doctrinae publicae aut compositae interdum sunt aut componi saltem debuere? Largiar itaque; non caret periculo mutandi conatus: itane vero salutaria instituta reformidabis ac opprimes propter aliquod discrimen? Ego vero putem, res tum maxime prudenter administrari debere, ubi periculum minetur, non abiici, et discrimen praeveniri sapientia vel mitigari temperamento, ubi evitare nequeas. Vnde vero turbarum et seditionum, quae timeantur, pericula veniunt? Minime sane a plebe, placida omnino et patiente ac quieta, nisi subdola et turbulenta consilia acceperint, sed a concionatoribus, a magistris et reliquis multitudinis flabellis, quae concitant animos, ut exardescant, ut arbitrium de his rebus statuendi temere usurpent, ut clament, et vel novarum rerum cupidos magno tumultu proscribant et calumnientur, vel antiquitatis fautores rideant atque opprimant. Quodsi autem sinceriter et modeste doceatur populus, ut vitia et lacunas doctrinae publicae, etiam sine admonitu et acerbitate invehendi in publica decreta, perspicat,

ciat; si revocare a traditionis fideique πατροπαράδοτου et praesulum auctoritate animum didicerit; si persuadeatur, nondum subverti fundamenta religionis et systema, ubi unam alteramve partem concutias et avellas; si ea proponi et commendari iustis et evidentibus argumentis vincatur, quae sunt cum religione coniunctiora atque ad quietem animi pii et virtutis disciplinam conducibilia: non est dubitandum, quin pii et boni omnes animo alacri collaborent ad ea, quae sunt praestabiliora, amplexanda pacemque tuendam. Hic rursus obvertunt mutatione inducta parum reverenter de superiorum temporum fide et de meritis virorum eruditione ac prudentia illustrium existimari, et verendum esse, ne tarda videantur ea auxilia nec reprehensione careat, eos erronea, dubia, ambigua tantisper fovisse nec, quae reicula et perniciose essent, non in ipsis quasi incunabulis repressisse. Verum ea aut mera superstitio est aut calumnia. Non est probitatis Christianae, servire opinionibus et decretis alienis, sed stuporis ac superstitutionis. Ac sat magna existimatio et reverentia magnorum, si quae existere, ingeniorum cernitur, tum in animo grato, qui eorum solertiam, aequitatem, prudentiam, acumen, bene de ecclesiis merendi voluntatem et fervorem laudaverit, tum in studio imitandi constantiam, qua curam emendandorum sacrorum capefferent nec deterreri sinerent se clamoribus eorum, qui nova, ita appellabant, dogmata, negarent ferenda, tum denique in iudicio et persuasione, eorum curis parata fuisse ingenia ad proficiendum, relictam veritatem, sed minime exhaustam, istis temporibus optime consultum, non (nec enim potuere) posteris, denique probe
uti

uti magistrorum fide et materna institutione, qui coepta perficiunt.

Nostro quoque tempore, cum mutatio religionis publicae protestantium, quos vocant, in capitibus quibusdam optaretur ac tentaretur, a nonnullis video, multos paci ecclesiarum publicae et privilegiis nescio quam calamitatem ominari. Qui metus valde inanis, nedum iniustus, videtur, non modo propter principum Evangelicorum potentiam, reliquorum autem aequitatem, quarum altera impetus iniustos satis praevaleret, altera ne minabatur quidem, verum etiam propter ipsas leges publicas, quae profecto ideo non concesserunt pacem et privilegia principibus, quia addicti essent Augustanae Confessioni, nec ea lege, ut nihil in formula tum constituta immutarent: (hanc enim conditionem pacis tum Passaviensis tum Westphalicae, confirmantis transactionem Passaviensem, instrumenta ignorant): sed cum iis actum est, qui tum propter societatem et foedus commune nomen Statuum Aug. Conf. tuerentur. Verum, ut pedem ab alienis campis retrahamus, videamus, tantum abesse ut iuri mutandi religionem publicam aut principes ipsi renuntiaverint, aut leges obroga-verint, quin utrorumque auctoritas omne periculum avertat. Illi quidem ne videantur in decretis suis velut in scopulo adhaerescere, primum optant, ut illis, quae adhuc utrinque in scripturis secus tractata aut intellecta sunt, sepositis et correctis, res ad unam simplicem veritatem — reducantur (praef. A.C.) deinde ea tantum confessione amplectuntur, quae hactenus in Ecclesias tractata essent (ibid.) et paratos sese asserunt latiore informatio-

nam exhibere (*Clausul. A. C.*), denique novas definitiones per temporum opportunitatem et utilitatem in Apologia, Articulis Smalcald. et Form. Conc. nemine refragante, induxerunt. Leges autem quomodo iubeant in praesentibus subsistere et constituta fide sese continere, quae et ius reformandi concedunt principibus et, si quae imposterum constituantur, iis aequale cum superioribus decretis ius liberalissime provident? *) Hanc itaque legem quis violare existimandus est? utrum is, qui libertate utitur et, prout congruens iudicat et consentaneum, doctrinas vel ritus nova ratione constituit, an potius is, qui, quo minus immutetur aliquid, prohibet temere et impedit? Profecto legis custos est, qui libertate legitima utitur: nec excidit privilegiis legum, qui eorum liberalitate adiutus, quod aequum et utile arbitratur, statuit.

Sed ego hic omnia sperem pericula evitari et reprimi modestia, gravitate et constantia, quae abstinet a violentis consiliis modumque servat lenitatis et verecundiae, quam et rerum gravitas et maiorum reverentia iure suo postulat. Is quidem modus naturae congruit, quae leniter, tacite ac sine strepitu et prope sine sensu innovat vel maxime et corrigit, quae non bene habent, et ipsius Christi ac Apostolorum exemplum gravissimum imitatur. Ac Iesus, *καλῶς διακίνας* autor cum

*) *Constit. Passav. §. III.* — So sollen die Kaiserl. Mai. wie auch Churfürsten, Fürsten und Staende keinen Stand des Reichs — von dieser A. C. Religion, *Glauben*, Kirchengebräuchen, Ordnungen und Ceremonien, so sie aufgerichtet oder nachmals aufrichten moechten; dringen. v. et §. VIII.

cum omnem curam egit, ut explicatius et copiosius traderet veterem disciplinam, maluit auditores eo ducere, ut sponte et sine admonitu patriam traditionem repudiarent, quam ipsos errores proseribere: deinde non subito novavit orbem nec praecipitavit ingenia, sed, quia difficillimum est, ex hominum mentibus revellere, quod a pueritia et publico maiorum consensu tenuere, multa temporis reliquit innovanda, perficienda, et propaganda. Veritas nova lente et tacite serpit et tandem vires ingentes accipit atque ex omnium mentibus errores deturbat. Itaque Christus *εὐκρίτως* latentius quaedam in scholis *των μαθητῶν* proposuit, quae publice reticuit, ne intempesta doctrina turbas daret, voluitque expectari, dum semina veritatis aucta per plurimorum annorum proventum, largam segetem promitterent essentque auditores ad omnem religionem tenendam formati. Id quomodo Lutherus imitatus sit, qui sensim abiecit veterem superstitionem et Ecclesiam repurgavit, satis prolixè et ingenue exponi coeptum est ab Autore libri, *Ueber die Entstehung und Veränd. des protest. Lehrbegriffs*, (*Lips. 1781*). qui legi et absolvi meretur. Ad hoc exemplum lenitatis et prudentiae, quod si omitti quaedam et repudiari decet, quae aut dura nimis aut minus adcommodata temporibus essent, primum tentandum est, ut ea benigna interpretatione emolliamus, post situ et senio patiamur emori; sin addere alia et exponere luculentius, in id incumbendum, ut haud imparatis tradantur nec sine perspicua et veritatis demonstratione et utilitatis significatione, quorum alterum erroris suspicionem avertit, alterum offensionem novitatis in animis semovebit.

Iungatur modestiae et lenitati prudentia, quae novas, ne offendant, opiniones cum veteribus decretis componit, ut videamur non immutare aliquid sed latentem quasi ex antiquis et publicis dogmatibus veritatem protrahere. In qua legum civilium artifices Romanos aemulari decet. Iustinianus quidem, qui unus plura novavit in legibus, quam ceteri Imperatores cuncti, tamen summo studio elaboravit, ut ea quae constituit, non multum deflectere a iure antiquo aut etiam congrua eidem atque consentanea viderentur. Similiter Praetores, cum leges mutarent edictis suis, semper tamen simularunt, se ius receptum magis confirmare. At non opus est aliunde protrahere imitationis exempla, cum in ipsa religione christiana eam civilitatem et prudentiam gravissimi magistri commendent. Est enim illa comitas inprimis efficax, ad illabendum animis hominum. Eo consilio *Paulus dum Athenienses* *studet ab inveterata superstitione revocare*, (utar *Erasmi* verbis, in *ratione verae theol.* p. 95. ed. nuper. Semler.) non protinus sic ingressus est: *Insanitis, Athenienses, daemonia scelerata pro deo colitis: sed narrat, quemadmodum novus hospes cognoscendi studio obambularit, contemplaturus, quos ritus, quodve religionis genus sequerentur: illorum profana simulacra σεβασματα vocans, ancipiti verbo, quod et in signa dei ac divorum quadret. Porro cum sciret, superstitionem a proavis ac tritavis traditam subito revelli non posse, et publicis etiam legibus vetari, ne quis peregrinas religiones inveheret, mira commoditate decerptam inscriptionis partem torisit ad occasionem praedicationis evangelicae: non invehio novam religionem, inquit, ignotum quemdam Deum a vobis coli, vestrae testantur arae. Colite posthac notum, quem coluistis ignotum. Ac*

mox

mox sermonem suum confirmat non testimonio prophetarum, quorum levis erat apud Athenienses auctoritas, sed Arati, poetae graeci. — Postremo christum non protinus deum vocat, sed virum per quem statuisset Deus orbem restituere. His quidem praesidiis Paulus avertit novitatis suspicionem et pericula et securitati doctrinae, adhuc ignotae, prudenter cavit. His praesidiis pervicaciam Iudaeorum superavit, commode monstrans, Mosaicorum institutorum et propheticorum oraculorum involucris novam doctrinam contineri. Hoc consilio plurimi doctores Christiani inde a Tertulliano, Iustino, Clemente Alex. nihil novi in doctrina chr. esse profitentur, quod non fuerit inter gentes philosophorum et poetarum scriptis traditum atque expositum. Neque vereor, si quis imitari hanc calliditatem cupiat, ne fictionibus opus sit et fraude ac detorsionibus, cum doctrinas novas a decretis publicis non multum discrepare commonstrandum est, dummodo historiam teneat et ea magistra vim et consilium formularum, symbolicarum maxime, definiat. Hac via didicimus, quid quid nostri hodie de peccato originali, de arbitrio libero, de operationibus gratiae statuunt, id, quanquam novis formulis et orthodoxarum aurium offensivis tradunt et longe aberrare a publica doctrina Ecclesiarum evangelicarum videantur, tamen si rem potius, quam verba et formulas instabiles persequaris, iisdem apte congruere. Sed haec persequi ulterius non est huius disputationis et instituti. Vnum restat, ut admoneamus eos, qui nova substituere antiquis magistrorum popularium decretis voluerint, ut his sapienter parcant eaque, si vel a veritate aberrantia videantur, instruant, quo facilius melior doctrina animis inhaerescat. Nullus quidem unquam tam gravis error est, quin in eo veritatis femina latenter contineantur.

Reli-

Reliquas, quae ea res habet, cautiones non attinet e superiori disputatione repetere; nam eas res ipsa praescribit et ratio commendat, ut nihil tentetur, nisi doceri possit, quomodo novitas aut gravibus erroribus occurrat, corruptelis medeatur, turbarum ansam praecidat, aut animum, veritatis cupidum, collustret et acuat ad virtutem; ut mutatio, si quam induci optabile est, secum ferat novas utilitates, quae non sunt in opinione inani sed rei veritate probentur; ut, qui veterem usum probant et conservant, libenter et modeste audiantur ac indulgeatur imbecillitati humanae, qua non modo acria et fervida ingenia, verum etiam ignava, quamquam diversa ratione et effectu valde contrario opprimuntur; nam nemini ita cautum est ab errore ut nunquam labatur; denique ut cum doctrinae publicae capita aut illustrantur aut repudiantur, in singulis subsistat diligentia et cura nostra, neque universum religionis publicae aedificium evertat per intemperantiam et libidinem. Etenim saepe per temporum opportunitatem facillimo negotio expedita et correctae videmus ea, in quibus emendandis superiorum temporum studia frustra laborarunt nec magnas et utiles conversiones, ut rerum publicarum, ita scientiarum et religionis omnis aetas fert, quas non nimis frequentes esse, nisi omnia everti nihilque stabile et diuturnum teneri patiaris, ipsa natura magistra iubet.

Haec fere habuimus, quae de mutatione religionis publicae hoc tempore disputaremus, in quo non ignoramus esse plura, de quibus in hanc partem dici possit; non modo in mutatione publice tentanda (qui locus omnis a nobis omissus est) verum etiam in privatis ausibus et iudicio de conatibus multorum, qui antiquare decreta alia, alia in veterum locum substituere suadent. Sed hoc a consilio meo alienum fuit. Atque si quis, quae superius tradita sunt, voluerit expendere, facile, quid a nobis probetur atque etiam curis nostris promoveatur, quid reprobare et averfari atque ipsi cavere cupiamus, discernet ac quibus prodesse hac huius causae actione voluerimus.

